

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.9>

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА, ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПРАВОВИХ НОРМ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Федіна Н.В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного
та приватного права, факультету №1 ІПФПНП,
Львівського державного університету внутрішніх справа
<https://orcid.org/0000-0002-7521-9635>

Повалена М.В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права, конституційного
та приватного права, факультету №1 ІПФПНП,
Львівського державного університету внутрішніх справа
<https://orcid.org/0000-0001-5638-200X>

Федіна Н.В., Повалена М.В. Дотримання принципу верховенства права, як важливої складової захисту прав людини, при застосуванні правових норм органами державної влади.

У будь-якій сучасній демократичній і правовій державі, до яких вчасності належить Україна, вагоме місце відводиться розумінню та втіленню в суспільні відносини верховенства права, тобто воно займає пануючу роль у правовідносинах. В Україні визначається і діє принцип верховенства права, про що чітко зазначено в ч.1, ст. 8 Конституції України. Тому цей принцип вимагає від держави втілення верховенства права в правотворчу та правозастосовну діяльність. Важливо зазначити, що ідеї свободи, рівності, соціальної справедливості, які в міжнародному співтоваристві вважаються найбільшими цінностями при захисті прав людини, повинні передусім бути закладені у закони держави.

Але важливим є той факт, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а також проявом верховенства права є те, що воно включає в себе й інші соціальні чинники, зокрема звичаї, традиції, норми моралі тощо, які безпосередньо були сформовані історично-культурним рівнем розвитку суспільства і будучи легітимовані державою стали дієвими регуляторами суспільних відносин. Усі вищенаведені елементи права знайшли своє закріплення в Конституції України, що відповідають ідеї права, ідеології справедливості, тобто були об'єднані якістю для вдосконалення правової системи держави.

Варто звернути увагу на те, що справедливість є одним із загальнолюдських вимірів права, одна з його основних засад і є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин.

Отже, справедливість і рівність, головні конституційні принципи із яких зазначається вимога якості, неоднозначності і визначеності правової норми, не виключає необмеженості трактування в практиці правозастосування, оскільки її однакове застосування не завжди можна забезпечити і тому це неминуче призводить до свавілля.

Тому, закон іноді може бути і несправедливим, деколи обмежувати рівність та свободу людини, тому розуміння верховенства права не дає вагомих причин для його порівняння із законом. Право кожної людини на свободу, честь і гідність захищається судом, який здійснює судовий контроль над дотриманням верховенства права, основоположного принципу демократичного суспільства.

Ключові слова: Конституція України, верховенство права, свобода, рівність, справедливість, права людини.

Fedina N.V., Povalena M.V. Compliance with principle the rule of law, as an important component of the protection of human rights, in the application of legal norms by state authorities.

In any modern democratic and legal state, to which Ukraine currently belongs, an important place is given to the understanding and implementation of the rule of law in social relations, that is, it occupies a dominant role in legal relations. In Ukraine, the rule of law principle is defined and operates, which is clearly stated in Part 1, Art. 8 of the Constitution of Ukraine. Therefore, this principle requires the state to implement the rule of law in law-making and law-enforcement activities. It is important to note that the ideas of freedom, equality, and social justice, which in the international community are considered

the greatest values in the protection of human rights, must first of all be enshrined in state laws.

But what is important is the fact that law is not limited to legislation as one of its forms, as well as the manifestation of the supremacy of law is that it also includes other social factors, including customs, traditions, moral norms, etc., which were directly formed historically - cultural level of development of society and being legitimized by the state became effective regulators of social relations. All of the above-mentioned elements of law have been enshrined in the Constitution of Ukraine, which correspond to the idea of law, the ideology of justice, that is, they were united by quality for the improvement of the legal system of the state.

It is worth paying attention to the fact that justice is one of the universal dimensions of law, one of its main foundations and is decisive in the defined rights as a regulator of social relations.

Therefore, justice and equality, the main constitutional principles from which the requirement of quality, ambiguity and certainty of the legal norm is noted, do not exclude the unlimited interpretation in the practice of law enforcement, since its equal application cannot always be ensured and therefore it inevitably leads to arbitrariness.

Therefore, the law can sometimes be unjust and sometimes limit the equality and freedom of a person, so the understanding of the rule of law does not give good reasons for its comparison with the law. Every person's right to freedom, honor and dignity is protected by the court, which exercises judicial control over the observance of the rule of law, a fundamental principle of a democratic society.

Keywords: Constitution of Ukraine, rule of law, freedom, equality, justice, human rights.

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності є одним із основних елементів верховенства права, в якому стверджується, що втілення і обмеження основних прав і свобод особи допустиме на практиці лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, які встановлені такими обмеженнями. Тобто, повинно базуватися на критеріях обмеження будь-якого права, які допоможуть особі передбачити юридичні наслідки своєї поведінки, а отже відокремлювати протиправну поведінку від правомірної.

Отже, верховенство права означає, що органи державної влади, які виступають суб'єктами застосування правових норм, обмежені у своїх діях попередньо оголошеними та регламентованими правилами, які дають можливість передбачити заходи, застосовуванні в тих чи інших правовідносинах, а тому можуть планувати і передбачити свої дії та відповідно розраховувати на очікуваний результат, при цьому не порушуючи права та свободи людини і громадянина.

Стан опрацювання цієї проблематики: питання забезпечення верховенства права при застосуванні правових норм виступало у роботах вітчизняних науковців об'єктом вивчення за різноманітними критеріями: особливості реалізації, у різних галузях права, принципу верховенства права; ідея верховенства права та її концептуальні засади; застосування в правових системах світу принципу верховенства права; забезпечення верховенства права та шляхи його удосконалення в Україні тощо. У вивчення принципу верховенства права, різних його аспектів, базовий внесок зробили багато українських науковців, а саме: С. Бобровник, С. Головатий, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, В. Кравченко, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік, С. Шевчук та ін. Питання щодо принципу верховенства права, незважаючи на значну увагу з боку науковців, стає з часом ще більш актуальним, оскільки воно пов'язане з окремими проблемами та сучасними кризами які виникають в різних країнах світу.

Метою статті є розглянути дотримання принцип верховенства права при застосуванні правових норм органами державної влади, так-як цей принцип є первинним системоутворюючим явищем, що об'єднує фундаментальні принципи, оскільки сучасна правова держава, повинна функціонувати відповідно до них.

Виклад основного матеріалу. Філософські погляди на ідею верховенства права знайшли свій початок у працях Арістотеля, Платона, Сократи, Цицерона та ін., які стали фундаментом для сучасного формування правової системи будь-якої держави і виступає як основоположний принцип права.

У побудові суспільних відносин, на думку філософів, фундаментальними повинні бути справедливість та щастя особи, тому на протипагу беззаконню, вони прагнули дати поради щодо управління полісом у такий спосіб, щоб дотримувався принцип верховенства права. На думку античних мислителів, панування розумних законів, у створені яких головним принципом виступає справедливість, стануть основою щасливого життя громадян держави [1, с. 8].

Серед вітчизняних науковців – політологів, правознавців, управлінців тощо, провідною дослідницькою темою залишається концепція побудови демократичної, правової держави в Україні. Враховуючи позитивний досвід інших країн та інших суб'єктів у різних сферах діяльності держави важливо впроваджувати ідею та принципи верховенства права при застосуванні правових норм органами державної влади.

Однак, формування демократичної, правової держави – явище довготривале та складне, яке потребує послідовних, системних, змістовно якісних правових, політичних, соціально-економічних,

культурних перетворень. Забезпечення діяльності органів державної влади на основі принципу верховенства права є пріоритетною складовою правової реформи. Адже на стан забезпечення прав та свобод людини і громадянина, зменшення рівня корупції тощо впливає високий рівень його інтеграції у державну діяльність. Відповідно стан розвитку демократії у державі визначають ці та інші показники в цілому [2, с. 15].

Реалізація принципу верховенства права у діяльності органів державної влади, співробітництво з громадським суспільством на засадах верховенства права, якщо говорити про демократичний вектор Української держави, наразі має провідне значення, а відповідно потребує подальшого всебічного розгляду, вчасності щодо перспективних напрямів його впровадження.

Важливо зазначити, що принцип пропорційності є одним із елементів верховенства права, який у сфері соціального захисту людини означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, мають бути співмірними і повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети [3].

Тому, принцип верховенство права, у такому контексті, означає, що при застосуванні правових норм, органи державної влади зобов'язані дотримуватись законів, відповідно не можуть діяти на свій розсуд, які даватимуть можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, а отже людина може планувати і передбачити свої дії та розраховувати на очікуваний результат, з метою захисту своїх прав.

Важливим є те, при викладі правових норм правотворчі органи повинні прагнути до зрозумілості і чіткості, що передбачає юридична визначеність. З огляду на передбачувану та розумну стабільність правових норм, кожна особа має орієнтуватися в тому, яка саме правова норма застосовується у певному випадку, відповідно до конкретних обставин, та мати чітке розуміння щодо настання правових наслідків у відповідних правовідносинах [3].

Одним із найпопулярніших у всьому світі став ідеал верховенства права, особливо при прийнятті міжнародно-правових актів, що мають відношення до захисту правам і свободам людини і громадянина. Принципи верховенства права є гарантією режиму законності, дійсною правовою передумовою керованості суспільних справ, однією з основних ознак правової держави.

Важливо відзначити, що в основу сучасного європейського правопорядку покладено принцип верховенства права, як невід'ємний елемент системи цінностей, що належать до тріади принципів спільної спадщини європейських народів з такими її складниками, як правдива демократія та права особи.

Тому, як засада національного конституційного ладу, українська формула правовладдя є

двоскладовою: перший складник – «верховенство права в Україні визнається», другий складник – «верховенство права в Україні діє». Щодо першого складника – імперативу визнання правовладдя державою, то Україна виконала його як на міжнародному рівні (шляхом приєднання до Статуту Ради Європи та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року), так і на національному (шляхом унормування принципу верховенства права в Конституцію України та інших законах держави як керівного для діяльності органів державної влади). Другий складник принципу верховенства права (правовладдя) виступає імператив його дієвості, а відповідно ефективності, чим і здійснюється забезпечення його практичної вагомості.

В цьому контексті йдеться про сукупність національних механізмів, інституцій і процедур, які дають можливість людині володіти людською гідністю і бути спроможною захистити себе від свавільних дій органів державної влади та їх посадових осіб. Здебільшого другий складник спрямовано на вимогу щодо наявності в юридичній та політичній системах держави тих структурних, інституційних елементів, що забезпечують процесовий та інституційний механізм верховенства права (правовладдя) в поєднанні з відповідними юридичними процедурами [3].

Важливим є той факт, що верховенство права належить до принципу управління у документах ООН, за якого всі органи та установи (приватні і публічні), в тому числі держава, а також особи, на підставі законів, які приймаються публічно, є підзвітні, виконуються на рівних засадах і відповідають міжнародним стандартам прав людини [4, с. 184].

Також принцип верховенства права в наукових доробках розуміється як такий що:

1) є виявом природного права, який віддзеркалює моральні основи права і у сучасних правових системах поєднується з принципами розумності, рівності, справедливості, пропорційності тощо; у цьому розумінні він є основним критерієм визнання неправовими законів;

2) на правових основах відображає спосіб організації життя суспільства, виступає засобом унеможливлення антидемократичного та свавільного правління і в цьому розуміння він відповідає визначенню такої важливої категорії конституційного права, як конституціоналізм;

3) включає принцип законності, тобто усі суб'єкти правовідносин, в тому числі органи державної влади, повинні додержуватися вимог нормативно-правових актів, а відповідно правильно застосовувати і виконувати їх. Через конкретні вимоги відображається зміст принципу законності: в системі нормативно-правових актів закон має вищу юридичну силу; обов'язковість, для всіх, на

кого вони поширюються, нормативно-правових актів; до всіх суб'єктів правовідносин однаковість вимог закону; в діяльності органів державної влади неприпустимість протиставлення доцільності і законності; за вчинення правопорушень невідворотність покарання.

4) в контексті додержання принципу верховенства права, є засобом організації належної правової системи, яка повинна базуватися на принципах довіри, стабільності та визначеності до права, принципу законності «немає покарання без закону», забороні зворотної дії нормативно-правових актів, неправомірної дискреції, також єдності судової практики, судовому контролю та незалежній судовій владі тощо.

5) гарантує доступ до правосуддя, яке здійснюється неупередженим та незалежним судом. Неупередженість суду означає – вирішення спорів на основі права, його однакове ставлення до всіх учасників процесу. Незалежність означає, що суд не повинен контролюватися іншими гілками влади, тобто бути вільним від зовнішнього тиску. Таким чином буде забезпечене справедливе правосуддя. Тому, у тій державі, в якій не гарантується право на справедливий суд, не забезпечується право на доступ до суду, принцип верховенства права є примарним [4, с. 184].

Разом із демократією і правами людини принцип верховенства права вважається однією з трьох засад Ради Європи, які закріплені в Преамбулі до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5], а також у багатьох інших міжнародних документів у сфері захисту прав людини.

Сучасного тлумачення змісту верховенства права на думку зарубіжних філософів та юристів є три основні типи [6, с. 34]: функціональне, формальне, субстанційне (матеріально-правове). В основу цього поділу покладено критерії, за якими може бути оцінено нормативне закріплення та можливості практичної реалізації принципу верховенства права.

Функціональний підхід до визначення верховенства права, головним чином, концентрується на тому, наскільки ефективно виконують певні функції право та правова система – наприклад, це забезпечення передбачуваності юридичних рішень та заборона прийняття урядових рішень. У цій ситуації дорого правому плюралізму відкриває принцип верховенства права, сприяє впровадженню в правовій системі послідовного використання судового прецеденту, а також, в обґрунтуванні юридичних рішень дозволяє юристам посилаються на правову доктрину.

У тлумаченні верховенства права формальний підхід ґрунтується в цілому на аналізі нормативного закріплення верховенства права та аналізі окремих критеріїв дотримання принципу верховенства права.

Також, моральними уявленнями про належну правову систему, та відповідно до того, наскільки вдало за отриманими оцінками певна система досягла ідеалу принципу верховенства права керується матеріально-правовий підхід [7, с. 186].

Надало негативного імпульсу, що був спрямований на встановлення обмежень на дії уряду, забезпечення свободи особам діяти таким чином, як вони бажають, тобто це класичне ліберальне розуміння з його недопущенням державної тиранії. Тому, принцип верховенства права передбачає накладення на органи державної влади позитивного обов'язку допомагати людям, поліпшувати умови їх існування, робити їх життя кращим, включно з втіленням у життя, при розподілі благ, відповідного ступеня справедливості.

Нажаль, якими б чудовими не були прагнення, доведення їх до такої значущої характеристики, як верховенство права, тягне за собою значні проблеми. Потенційний конфлікт існує між демократією і правами та окремими правами людини [7, с. 187].

Відповідно, обумовлений значущістю права як соціально-культурного явища зміст верховенства права, що має в суспільстві, за рахунок низки характеристик, найбільший юридичний та соціально-регулятивний потенціал. Варто зазначити, що право у своїй юридичній формі має вагомий зовнішній вплив на упорядкування поведінки людей на відміну від інших нормативних явищ суспільного життя таких як: традиції, звичаї, моральні канони тощо [7, с. 188].

Тому, здійснення функцій та завдань правової, демократичної, соціальної держави передбачає використання і створення надійних юридичних механізмів реалізації справедливості, рівності та свободи з урахуванням неможливості існування абсолютної рівності та абсолютної необмеженої свободи. Ці механізми повинні визначати оптимальне співвідношення правових, державних, економічних складових регулювання суспільних процесів, а також регулювати, задля сприяння зниженню соціальної напруги, перерозподіл матеріальних ресурсів для забезпечення відповідного рівня життя в державі. Виходячи з цього, можна зазначити, що у будь-якому суспільстві існує потреба в законі, в якому буде дотримуватися принцип верховенства права і він набуде визначеності справедливого закону.

Отже, принцип верховенства права припускає: правову організацію органів державної влади, тобто згідно з вимогами правових норм створення та діяльність державних органів. Саме про це зазначено у статті 19 Конституції України, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8]; взаємопов'язаність держави та

права, так-як сама держава формулює, скасовує чи змінює правові норми, займається правотворчістю, тобто створює право для регулювання суспільних відносин, а також реалізує та охороняє його, займаючись правозастосуванням, відповідно право впливає на державу, встановлюючи правовий статус компетентних органів державної влади; правовий характер прийнятих джерел права, дотримуючись принципу непорушності невід'ємних прав і свобод особи; в системі правових норм верховенство норм Конституції держави [7, с. 189].

Таким чином, дискусії навколо суспільних цінностей, перетворюються на битву щодо змісту верховенства права. Відповідно, полем бою щодо ширших соціальних проблем слугує принцип верховенства права і під час цього процесу позбавляється будь-якого самостійного власного значення верховенство права. Воно як ціннісна характеристика одночасно не може мати справу з усіма питаннями, вирішення яких люди очікують від органів державної влади. Свідчення потужності принципу верховенства права як символу, тому не слід піддаватися постійній спокусі розуміти його саме таким чином. Однак, у правовому регулюванні принцип верховенства права необхідно розглядати як відповідну фундаментальну ціннісну характеристику, яка визначає у всіх юридичних ситуаціях не тільки об'єм і характер використаної нормативності, а й зміст справедливого правового рішення.

Висновки. Отже в підсумку можна зазначити, що для розвитку демократичної, правової держави та громадянського суспільства у системі загальних принципів права, принцип верховенства права має системоутворююче, інтегральне, провідне значення. Принцип верховенства права в загальносвітовому значенні був зароджений ще в античні часи і саме фундаментальна ідея, а в подальшому і сама категорія «верховенства права» упродовж багатьох століть були предметом дискусій.

Цей принцип в Україні почав формуватися за часів незалежності і важливим етапом у визначенні напрямку руху нашої держави стало прийняття Конституції – Основного Закону держави. Пріоритетним практичним та науковим напрямками сьогодення є подальша доктринальна розробка принципу верховенства права з метою його ефективної реалізації у правозастосовну діяльність органів державної влади.

Важливими є механізми ефективного впровадження, в усі сфери державно-громадської діяль-

ності, ідей принципу верховенства права, оскільки існуючі проблеми, зумовлені відсутністю дієвих методів та форм реалізації принципу верховенства права породжують відсутність стабільності у державотворчих, правотворчих процесах, а отже зумовлюють порушення прав людини і громадянина при застосуванні правових норм органами державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко Л.А. Принцип верховенства права: історія становлення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія: Право. 2020. Вип. 32. С. 7–13.
2. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О., Принцип верховенства права: питання доктрини та практики. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 25.02.2021)*. С. 14–19.
3. Основи конституційного ладу. Загальні принципи. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.
4. Корольова Ю. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. Підприємство, господарство і право. Загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал. 4/2019. С. 183–186.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Пухтецька А. Еволюція доктринального тлумачення принципу верховенства права: від зарубіжної доктрини до вітчизняного праворозуміння. *Юридичний журнал*. № 4 (58). К., 2007. С. 34–41.
7. Карась А.Г. Верховенство права як ціннісна характеристика права. *Альманах права*. Вип. 3. 2012. С. 185–190.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р.: (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text>.